

SCHWENDTNER Tibor

A német egyetemesszme dilemmái. Heidegger, Jaspers és a humboldti hagyomány⁹

Jól ismert, hogy az modern európai egyetem fejlődése során három alapvető típus jött létre: az angol, a francia és a német modell. Az angol, melyet leginkább Oxford és Cambridge fémjelez,¹⁰ inkább lassú szerves fejlődés révén szilárdult meg, a francia és a német modell viszont alapítás révén alakult ki. A Császári Egyetemet Napóleon alapította 1806-ban,¹¹ a német egyetemi modell pedig leginkább¹² a berlini egyetem 1810-es alapításához köthető.

A német egyetemi modell egyik jellegzetessége, hogy a filozófusok kitüntetett szerepet játszottak az alapításában, nemcsak Wilhelm von Humboldt, hanem Kant, Fichte, Schelling és Schleiermacher gondolatai is jelentős szerepet játszottak a berlini egyetem alapelveinek kialakításában. Nem meglepő emiatt, hogy a német egyetemi modell identitásának részévé vált a filozófia kitüntetett pozíciója. A mérnöki és természettudományok fejlődése,¹³ a pszichológia és a történelemtudomány értelemképző potenciáljának növekedése, az iparosodó-kapitalizálódó Németország munkaerő-piaci igényeinek megjelenése, az egyetemeken tanuló diákok számának növekedése¹⁴ azonban mind abba az irányba hatottak, hogy a filozófia jelentősége és szerepe a 19. század folyamán, illetve a 20. század első évtizedeiben lassanként visszaszorult.

⁹ A kutatást az EFOP-3.6.1-16-2016-00001 „Kutatási kapacitások és szolgáltatások komplex fejlesztése az Eszterházy Károly Egyetemen” című projekt támogatta.

¹⁰ Oxford és Cambridge egyetemeinek kezdeteiről lásd: *Mikonya*, 2014, 147. skk.

¹¹ Vö. *Karády*, 2005, 27. skk.

¹² A berlini egyetem alapításának fontos előzménye a hallei és a göttingeni egyetem – elsősorban még a felvilágosodás szellemében fogant – alapítása (vö. *Fisch*, 2015, skk. 34.; *Schelsky*, 1963, 31.; *Koch*, 2008, 113. skk).

¹³ *Nipperdey*, 1986, 148. sk. Az előadás vitáján Gebei Sándor is felhívta a figyelmet erre az összefüggésre.

¹⁴ Fritz K. *Ringer* klasszikussá vált könyvében részletesen tárgyalja a folyamatot (*Ringer*, 1969).

Talán ez a veszélyeztetett helyzet is magyarázza, hogy olyan sorsfordító események idején, mint az első világháború kitörése¹⁵ és a '33-as náci hatalomátvétel időszaka, meglepően sok filozófus aktivizálódott és próbált értelemadó pozícióba kerülni. Az egyetemek vonatkozásában különösen erős volt a humboldti példa szerepe, ezért amikor '33-ban az egyetemek radikális átalakítása is napirendre került, több jelentős filozófus is bejelentkezett az elképzeléseivel – a legismertebb példa Martin Heidegger, de barátja Karl Jaspers is elkészített egy tervezetet az egyetemek átalakításához.

E tanulmányban azt szeretném megvizsgálni, hogy Heidegger és Jaspers '33-as aktivizálódását és a két filozófus konkrét egyetempolitikai elképzeléseit mennyiben befolyásolta a humboldti egyetemkoncepció, illetve a berlini egyetem alapításának példája. A helyzet tragédiáját és paradox voltát már a kérdésfeltevés is jelzi: Humboldt és társai elsősorban az újhumanizmus képviselői voltak és a német gondolkodás legnagyobb tradícióit képviselték. Heidegger és Jaspers 1933-ban a német történelem legsötétebb időszakának kezdetén gondolták úgy, hogy részben éppen a humboldti tradícióra és példára támaszkodva válhatnak az események aktív részeseivé. E tanulmány természetesen csak arra vállalkozhat, hogy e paradox szituációt megvilágítsa és jelezze, hogy mekkora nehézséget jelent a német filozófia '33-as szerepének kritikus és árnyalt megítélése.

A tanulmányban először a berlini egyetem alapítását szeretném röviden vázolni, illetve az ezáltal létrejött humboldti modellt bemutatni. A tanulmányom második fő részében pedig Jaspers és Heidegger '33-as egyetemi reformterveit szeretném vizsgálni, különös tekintettel a humboldti modellhez való viszonyra. Végezetül néhány következtetést szeretnék megfogalmazni.

A BERLINI EGYETEM ALAPÍTÁSA ÉS A HUMBOLDTI MODELL

A berlini egyetem alapítása¹⁶ egyfelől az európai egyetem általános válságára, másfelől Poroszország Napóleontól elszenvedett katonai vereségére volt válasz. Az európai egyetem a 17-18. századra komoly válságba került, melynek talán legkomolyabb jele az volt, hogy az élenjáró tudósok, mint pl. Descartes, Huygens, Leibniz és Lavoisier egyetemen kívül végezték tudományos tevékenységüket. Poroszországban e válságra válaszul olyan egyetemeket hoztak létre, melyek nyitottabbak voltak a természettudomány

15 A német (és brit) filozófusok első világháborúval kapcsolatos aktivitásáról lásd *Peter Hoeres* monográfiáját: *Krieg der Philosophen. Die deutsche und die britische Philosophie im ersten Weltkrieg* (lásd: Hoeres, 2004).

16 A berlini egyetem alapításáról részletesebben a „*Filozófusok és hivatalnokok: Megjegyzések a berlini egyetem alapításáról*” című cikkemben írok, mely még megjelenés alatt áll.

eredményeire és vallási értelemben is kevésbé voltak zártak, így alakult meg a hallei és a göttingeni egyetem 1694-ben, illetve 1737-ben. A berlini egyetem létrehozását is már fontolgatták,¹⁷ amikor a porosz hadsereg katasztrofális vereséget szenvedett Napóleontól (1806) és az 1807-es tilsiti békével Poroszország elvesztette legfontosabb egyetemét, Hallét – a vereség és következményei felgyorsították az egyetemalapítás folyamatát.

Az akkori, hatalmon lévő porosz legfőbb kormányzati tisztségviselők, a felvilágosult abszolútizmus legjobb hagyományainak megfelelően, művelt, széleskörűen tájékozott férfiak voltak, akik személyes kapcsolatot tartottak a kor jelentős filozófusaival is. A tilsiti béke után először Karl Friedrich von Beyme tett kísérletet az egyetemalapításra és mivel nagy csodálója volt Fichtének, ezért többek között őt kérte fel az egyetemalapítás szellemi előkészítésére. A felkérő levelében a következőket írja: „Egy ilyen intézmény Berlinben már régóta a kedvenc gondolatom. Most a szükségszerűség kényszeríti ki a megvalósítását. Ez ügyben különösen számítok az Ön tanácsára és közreműködésére [...]. Senki nem érzi olyan elevenen, hogy mire van szükségünk, senki sem tekinti át e tervet a maga általánosságában, mint Ön.” (Beyme, 1960, p. 28.) Beyme vállalkozása azonban késedelmet szenvedett és más okból, 1807-ben le is kellett mondania hivataláról.

Ekkor kérték fel Wilhelm von Humboldtöt a reformok továbbvitelére, aki 1809 februárjában el is foglalta az államtitkári pozíciót. Humboldt egyszerre volt államférfi és filozófus: egy-egy időszakban a vatikáni, illetve londoni nagyköveti tiszteletet töltötte be, részt vett a bécsi kongresszuson stb. Filozófusként is jelentős, politikai filozófiája, nyelvfilozófiája, antropológiai elgondolásai különösen fontosak, az újhumanizmus kiemelkedő képviselője. Jól ismeri azokat az írásokat, melyeket a német filozófia jelentős képviselői az egyetem mibenlétével kapcsolatban fogalmaztak meg: elsősorban Kant, Schelling, Fichte és Schleiermacher munkáira gondolhatunk ezzel kapcsolatban.¹⁸ Humboldt mindössze 16 hónapig volt államtitkár, s ez idő alatt sikerült keresztülvinnie a berlini egyetem megalapítását. A berlini egyetemen 1810. október 15-én kezdődött meg a tanítás.

Az eredmény nem pusztán egy új egyetem, hanem egy intézménytípus eredeti alapítása¹⁹ volt. A humboldti modell²⁰ főbb jellemzői a következők: (1.) a kutatás és az oktatás szabadsága; (2.) a kutatás és a tanítás egysége; (3.) a tudományok egysége; (4.) a

17 Vö. pl. Haffner, 2010, p. 143.

18 Vö. Kant, 1964; Schelling, 1990; Fichte, 1956, 1960; Schleiermacher, 1960.

19 A már említett tanulmányomban („Filozófusok és hivatalnokok. Megjegyzések a berlini egyetem alapításáról”) megpróbálom megmutatni, hogy husserli értelemben felfogott Urstiftung (eredeti alapítás) volt az, ami berlini egyetem alapításával történt.

20 Sokan hajlamosak inkább Humboldt-mítoszról beszélni (vö. Tenorth, 2012. p. 6., 68. skk., McClelland, 2012, 637. skk., Ash, 1999).

képzés (*Bildung*) előtérbe állítása a kiképzéssel szemben (*Ausbildung*); (5.) a filozófia központi jelentősége.

A kutatás és az oktatás szabadsága az egyetem autonómiáját és általános függetlenségét jelenti, egyfelől az egyházi és állami cenzúrával, másfelől a középrétegekkel és a vállalkozó kapitalistákkal szemben. Humboldt a következőképpen fogalmazta meg ezt az alapelvet: „Ezért az, amit felsőbb tudományos intézményeknek nevezünk, ha eltekintünk minden, az államban felvett formától, nem más, mint azoknak az embereknek a szellemi élete, akiket külső kötetlenség vagy belső törekvés vezérel a tudományos kutatásban.” (*Humboldt*, 1964, p. 256., magyarul: 231. o.) A kor felvilágosult abszolutizmusával összhangban Humboldt az állam feladatává teszi, hogy a külső feltételeket biztosítsa e szabad kutatói tevékenység számára: „az államnak mindig tudnia kell, hogy ő ezt voltaképpen nem tudja elérni, nem is tudja, sőt inkább akadályozza, mihelyst beavatkozik [...]” (*Humboldt*, 1964, p. 256., magyarul: 231. sk.) Humboldt az autonóm tudományos kutatás jellemzésére a magányosság (*Einsamkeit*) kifejezést használja, amely mindenfajta külső befolyás kivédését jelenti, a tudós ebben az értelemben magányos lehet bármely kutatói közösségben is, melynek sikerül a külső befolyást kiküszöbölnie.

A kutatás és a tanítás egysége azt jelenti, hogy a tanítás legjobb módja nem más, mint hogy a diákokat bevonják az aktív kutatásba. Ha a professzor a tanítványával közösségben folytatja a kutató munkáját, amely folyamatos nyitottságot, a végtelenre való irányultságot is jelenti, akkor valósítja meg leginkább az egyetemi oktatói feladatát. „A felsőbb tudományos intézmények [...] az állandó kutatás állapotában vannak, [...] ezért a tanár és a tanuló viszonya is egészen más lesz. Az előbbi nem az utóbbiakért van, hanem mindketten a tudományért; a tanár munkája részben a tanítványok jelenlététől is függ, mert enélkül tevékenysége nem folyhatnék oly eredményesen [...]” (*Humboldt*, 1964, p. 256., magyarul: 230. sk.) Gadamer ezzel kapcsolatban azt hangsúlyozza, hogy a tanítás azáltal képes igazán hatást gyakorolni, hogy nem kész doktrínát adnak elő a tanárok, hanem az eleven és elvileg befejezhetetlen kutatás válik a tanítás közvetítő elemévé (vö. *Gadamer*, 1988, 2. sk.).

A képzés (Bildung) előtérbe állítása a kiképzéssel szemben (Ausbildung) azt jelenti, hogy az egyetem nem a szakemberek felkészítését tekinti elsődleges feladatának, hanem a tudomány művelésén keresztül az egész ember kibontakoztatását szeretné elérni. Ismét Humboldtot idézzük: „Mert csak az a tudomány alakítja át a jellemet is, mely a bensőnkől ered és a bensőnkbe ültethető, s az államnak éppúgy, mint az emberi-

ségnek nem a tudás és a beszéd a gondja, hanem a jellem és a cselekvés.” (*Humboldt*, 1964, p. 258., magyarul: 253. sk.) Az egyetemi képzés közvetett hatásai jelentősebbek, mint az a szakismeret, melynek birtokában a végzett diák egy szakmát gyakorolni tud. E közvetett hatások a tudományos életmód közösségben történő elsajátításából erednek, a *jellemre és a cselekvésre* vannak kihatással. Schelling szerint a tudományos képzés koncentrált tapasztalat átadását is jelenti, mely szintén a személyiség fejlődéséhez járul hozzá. „A tudomány szinte közvetlenül ráirányítja az érzéket arra a szemléletre, amely, mint állandó önformálás, elvezet az önmagával való azonossághoz, s ezáltal egy valóban boldog élethez. A tapasztalat és az élet lassan nevel, sok idő és erő megy rá. Aki a tudománynak szenteli magát, annak megadott, hogy előlegezze magának a tapasztalatot, és szinte közvetlenül és önmagában lássa meg azt, ami végül is csak a legkiformáltabb és tapasztalatokban leggazdagabb élet eredménye lehet.” (*Schelling*, 1990, 32., magyarul: *Schelling*, 1985, 829. o.)

A *filozófia központi jelentőségét* az egyetem rendjében már Kant *A fakultások vitája* című írásában hangsúlyozta, a königsbergi filozófus ugyanis megkülönbözteti azokat a fakultásokat, melyeknek közvetlenül hasznuk van az ember jóléte szempontjából, illetve azt a fakultást, mely a hasznosság szempontjának bevonása nélkül az igazságra irányul. A teológiai fakultás: „mindenki tulajdon örök üdvösségé”-vel kapcsolatos kérdésekkel, a jogi fakultás „a polgári jólét” kérdéseivel foglalkozik, az orvosi fakultás pedig „a *testi jólét* (hogyan sokáig és egészségben éljünk)” kérdéseit vizsgálja (*Kant*, 1964, p. 283. magyarul: *Kant*, 1997, 351. sk.). Ezzel szemben a filozófiai fakultást „merthogy jót kell állnia a tanok igazságáért, [...] csupán az ész, nem pedig a kormányzat törvényhozása alá tartozónak” tekinti. (*Kant*, 1964, p. 290. magyarul: *Kant*, 1997, 359. o.) A filozófia mint az igazságért felelős tudomány, a többi tudományok belső rendjéhez, harmóniájához is hozzájárul és ezen keresztül a tudományoknak a képzés, nevelődés során kifejtett hatásának arányosításában, az egészhez való viszony fenntartásában játszik nélkülözhetetlen szerepet.²¹

21 *Schelling* a filozófia jelentőségéről így ír: „A filozófia, amely az egész embert megragadja, és természetének valamennyi oldalát érinti, még inkább alkalmas arra, hogy a szellemet megszabadítsa az egyoldalú képzés korlátaitól, és fölemelje az általánosság és az abszolútum birodalmába.” (*Schelling*, 1990, p. 6. magyarul: *Schelling*, 1985. 816. o.)

HEIDEGGER ÉS JASPERS EGYETEMPOLITIKAI AKTIVITÁSA 1933-BAN

Mind Jaspers, mind pedig Heidegger a Weimari Köztársaság megalakulásától kezdve intenzíven érdeklődtek az egyetem problematikája és az egyetemi reform iránt. Heidegger e kérdéskörrel két előadásorozatban is foglalkozott, melyeket a freiburgi egyetemen tartott 1919-ben („Über das Wesen der Universität und des akademischen Studiums”, Heidegger, 1987, 205. skk.) és 1929-ben („Einführung in das akademische Studium”, Heidegger, 1997, 347. skk.),²² továbbá más egyetemi előadásain számos alkalommal tett rövidebb megjegyzéseket a témát illetően. Jaspers pedig 1923-ban jelentette meg az *Idee der Universität* című könyvét (Jaspers, 2016, p. 1-68.), melyben először foglalta össze nézeteit az egyetem mibenlétéről.²³ Mindketten centrális kérdésnek tartották, hogy mi történik a német egyetemeken, valódi reformokat vártak, és elégedetlenek voltak mind az akkori állapotokkal, mind pedig a Weimari Köztársaság alatt végbemenő reformokkal, változásokkal kapcsolatban.

Kettejük kapcsolatát a levelezésükben mindketten a harci szövetség (Kampfgemeinschaft) kifejezéssel jellemezték,²⁴ A harcot elsősorban a korabeli egyetemi filozófiával szemben akarták megvívni, mellyel mindketten rendkívül elégedetlenek voltak. Jaspers így ír erről a filozófiai önéletrajzában: „Nyilvánvaló volt, hogy mindketten szemben állunk a professzorok hagyományos filozófiájával. Tisztázatlanul, de a mélyben munkálva bennünk élt az a meghatározatlan bizonyosság, hogy a professzorok filozófiájában, amelybe mindketten úgy léptünk be, hogy tanítani és hatni akarunk, valamiféle fordulatra van szükség.” (Jaspers, 1998, 102. o.) Az egyetemi filozófia problematikája mellett magának az egyetemnek a szerepe és jelentősége is érdeklődésük előterébe került. A Weimari Köztársaság időszakában e gondolatok és szándékok a már említett szövegekben és megjegyzésekben jelentkeztek, azonban egyikük sem kezdeményezett együttműködést a politikai hatalom akkori birtokosaival.

A náci hatalomátvételt Heidegger az első években olyan lehetőségnek tekintette, melynek révén a német egyetem radikális átalakítását kezdeményezheti, illetve részt vehet

22 Mindkét előadáscím Schelling már többször idézett könyvének címére való utalásnak tűnik: „Vorlesungen über die Methode (Lehrart) des akademischen Studiums”. E könyvében Schelling a jénai egyetemen tartott hasonló című előadásait rendezte sajtó alá (vö. Ehrhardt bevezetését a könyvhöz: Schelling, 1990. VI. skk.)

23 Jaspers e könyvét több alkalommal – erősen átdolgozott formában, a kor szituációjához igazítva – kiadta, így a második világháborús vereség után, 1946-ban (Jaspers, 2016, p. 103-202.) és a Német Szövetségi Köztársaságban kialakuló egyetemi rendszerre reagálva, 1961-ben (Jaspers, 2016, p. 256-381.).

24 A levelezésükben Heidegger használta először a kifejezést 1922-ben; Jaspers egyik írására reagálva – a kettejük között fennálló – „ritka és önálló harci szövetség”-ről beszélt (Heidegger/Jaspers, 1992, p. 29.). Jaspers pozitívan reagált e felvetésre, amikor meghívta magához pár napra Heideggert, hogy „kipróbálják és megerősítsék a 'harcis szövetségüket'.” (Heidegger/Jaspers, 1992, p. 32.)

ebben a folyamatban. Jaspers pedig '33 nyarán még alkalmat látott arra, hogy Heidegger oldalán a saját elképzeléseit is érvényesítse. Heidegger túlnyomórészt beszédekben fejtette ki a német egyetem átalakítására vonatkozó elgondolásait, Jaspers pedig egy összefüggő szövegben írta le elképzeléseit.²⁵

Amikor Heideggert '33 áprilisában a freiburgi egyetem rektorává választották, azt hihettem, hogy befolyást tud gyakorolni a kialakuló náci egyetempolitikára. Hamar kiderült, hogy erről szó sincs, mivel Heidegger várakozásai és elképzelései távol álltak attól, amit a nácik valójában akartak: az egyetemek teljes uralását és a nemzetiszocialista világnézet fő elemeinek, elsősorban a rasszista antropológiának a helyzetbe hozását. Hamar világossá vált, hogy nincs mód az együttműködésre, ezért Heidegger 10 hónappal a megbízásának átvétele után lemondott, melyet két hónap ráhagyással el is fogadott a minisztérium.²⁶

Heidegger rektorként és tudománypolitikusként néhány területen fejtett ki politikailag értelmezhető tevékenységet. A legfőbb politikai tette természetesen a rektorság átvétele volt, melynek szimbolikus jelentősége volt, és hatással lehetett a német értelmiségre. Továbbá tudománypolitikai, politikai beszédeket tartott, melyekkel megpróbálta az eseményeket, elsősorban az egyetemek átalakítását befolyásolni. E beszédek hatását a nemzetiszocialista rendszer kialakítása szempontjából nyugodtan tekinthetjük elhanyagolhatónak. Heidegger rektorként és még utána is, a '34-es évben megkísérelt befolyni a német egyetem átalakításába. Többször tárgyalt Berlinben, megpróbált Hitler vagy más döntéshozó közelébe kerülni, ám minden ilyen irányú kísérlete kudarcba fulladt. Az intézmények átalakításában semmilyen szerepet nem tudott kivívni magának.

Heidegger egyetempolitikai tevékenységei közül minden bizonnyal kiemelkednek azok a beszédei, egyetemi előadásai, amelyekben a német egyetem megújításának filozófiai értelmezését és indoklását adja. Heidegger mindvégig filozófusként próbált hatni és az egyetemre vonatkozó reformelgondolásai is filozófiai megalapozottságúak voltak. Természetesen, e beszédeket átszőtték konkrét politikai utalások és a színvonaluk is sok esetben vitatható, mégis e beszédek alapján nagyon sok mindent meg lehet érteni Heidegger szándékaiból. Rektorként tartott beszédei közül különösen fontos az úgynevezett „rektori beszéd” ('33 május 27., *Heidegger*, 2000, 107. skk.), melyet alaposan végiggondolt és megszerkesztett, de fontos adalékokkal szolgálhatnak további előadásai is, melyeket eltérő hallgatóság előtt tartott, pl.: „Zur Immatrikulation” ('33 május 6., *Heidegger*, 2000, 95. skk.), „Aus der Tischrede bei der Feier des fünfzigjährigen Bestehens des Instituts für Pathologische Anatomie an der Universität Freiburg” ('33 augusztus eleje, *Heidegger*,

25 Vö. *Jaspers*, 1993

26 Heidegger lemondásának okairól és körülményeiről lásd: *Zaborowski*, 2010, 331. skk.

2000, 150. skk.), „Der deutsche Student als Arbeiter” (’33 november 25., *Heidegger*, 2000, 198. skk.), „Die Notwendigkeit der Wissenschaft” (’34 február 22., *Heidegger*, 2000, 251. skk.), „25 Jahre nach unserem Abitur” (’34 május 26/27., *Heidegger*, 2000, 279. skk.), „Die deutsche Universität” (’34 augusztus 15-16., *Heidegger*, 2000, 285. skk.), „Die gegenwärtige Lage und die künftige Aufgabe der deutschen Philosophie” (’34 november 30., *Heidegger*, 2000, 316. skk.). Sajnos néhány beszédének a pontos szövege nem maradt fenn, viszont ezekről is tájékozódni lehet a korabeli újságcikkek alapján, kiemelném ezek közül a Heidelbergben ’33 májusában²⁷ és ugyanazon év novemberében tartott tübingeni²⁸ beszédét.

A heidelbergi beszédét meghallgatta Jaspers is, aki a következőképpen számol be róla: „Formáját tekintve mesteri előadás volt, tartalmát tekintve pedig az egyetem nemzetiszocialista megújításának programja. Követelte a szellemiség teljes megváltoztatását. A most még hatalomban lévő professzorok többsége nem alkalmas az új feladat elvégzésére. Tíz év alatt felnő az alkalmas tanárok új nemzedéke.” (*Jaspers*, 1998, 109. o.)²⁹ Jaspers Heidegger rektori beszédének nyomtatott verzióját is olvasta, Heideggernek írt köszönő levelében alapvetően elismerően reagált arra, kiemelve annak utalásait a korai görög filozófiára és Nietzsche-re. „Az Ön beszéde ezáltal hiteles szubsztanciával rendelkezik. Nem beszélek most a stílusról és a tömörségről, amely – ahogy látom – ezt a beszédet a jelenkori akadémiai akaratnyilvánítás egyetlen dokumentumává teszi, mely meg fog maradni.” (*Heidegger/Jaspers*, 1992, p. 155.)

Ugyanebben az 1933-ban íródott levelében számol be Jaspers arról, hogy „[j]úlius végén és augusztus elején szöveget írtam, hogy Önnek az orvosképzés reformjához javaslatokat tegyek. A dolog azonban az egyetem egészét érintő gondolatmenetté alakult – elkülönült részjavaslatoknak úgyszincs semmi értelme, mivel csak az a szellem adhatja ezt az értelmet, melyben a reform végre lesz hajtva. [...] Az írást, melyet papírra vettem, de nem dolgoztam ki, az íróasztalomon hagyom. Nem küldöm el Önnek. Ha Ön a következő alkalommal meglátogat és kedve van hozzá, megmutatom Önnek.” (*Heidegger/Jaspers*, 1992, 155. sk.) A szóban forgó írás, mely fennmaradt Jaspers hagyatékában, a „Thesen zur Frage der Hochschulerneuerung” címet viseli (*Jaspers*, 1993). A szöveg mellett fennmaradt egy levéltervezet is, melyet Jaspers a minisztériumnak akart elküldeni. E levéltervezet is arra utal, hogy Jaspers ’33 nyarán komolyan fontolgatta, hogy

27 Vö. *Schneeberger*, 1961, 73. skk.

28 *Martin*, 1988, 178., skk.

29 *Jaspers* ebben a visszaemlékezésben nemcsak azzal határolja el magát élesen Heideggertől, hogy nemzetiszocialistaként határozza meg a programját, hanem a témát záró mondatával is: „Beszédét a diákok és néhány professzor hatalmas tapssal köszönték meg. Elöl ültem, a sor szélén, kezemet zsebre dugtam, lábamat jól kinyújtottam, és meg se mozdultam.” (*Jaspers*, 1998, 109.)

megpróbál a német egyetem nemzetiszocialista átalakításába beleszólni, az egyik lehetőséget, hogy a minisztériumnak ír, végül elvetette, a másikat, hogy Heideggeren keresztül próbál hatni, ha óvatosan is, de megpróbálta.

A levéltervezethez csatolva található még egy lap, melyen Jaspers leírja és megindokolja az eljárását: „Nem lett elküldve:

1. Heideggert levélen keresztül informáltam, és ha akarja, tudja a kormányzatot értesíteni.
2. Kérdés nélkül nem tudok semmit sem tenni, mivel nekem elmondták, hogy bennem, aki nem tagja a pártnak és zsidó felesége van, nincs bizalmuk, csak megtűrnek.” (Heidegger/Jaspers, 1992, p. 260.)

A tervezet mégiscsak elkészült és bizonyítja, hogy Jaspers '33 nyarán még látott halvány esélyt arra, hogy a nemzetiszocialista kormányzattal együttműködve a német egyetem megújításán dolgozzon.

HEIDEGGER ÉS JASPERS REFORMTERVEI

A két filozófus reformterveiben sok strukturális és tartalmi hasonlóság található, ugyanakkor lényegi eltérések is vannak, különösen a tervek radikalizmusát és a polgári világgal szembeni beállítódás tekintetében. Ezért egészében célszerűnek tűnik, ha a gondolatmenetek hasonló strukturális felépítésére támaszkodva három fő részre osztjuk az összevetést: (1.) a humboldti hagyományhoz való viszony; (2.) a feltételezett hanyatlás bemutatása és értelmezése; (3.) a jelen szituáció értelmezése és az új egyetempolitika kidolgozása.

A HUMBOLDTI HAGYOMÁNYHOZ VALÓ VISZONY

Heidegger az első fontos beszédében, a híressé vált rektori beszédben, melyben kifejtette, hogy milyen változásokat szeretne elérni a német egyetemeken, nem hivatkozik a humboldti hagyományra, sőt, annak egyik sarkalatos és mindenki által könnyen azonosítható pontját látványosan elutasította: „Önmagunknak törvényt adni, ez a legmagasabb szabadság. A sokat ünnepelet 'akadémiai szabadság' kiutasítatik a német egyetemről, mivel ez a szabadság inautentikus, mert csak tagadó volt. Túlnyomórészt gondtalanságot, a szándékok és hajlamok tetszőlegességét és cselekedni hagyásban kötetlenséget jelentett.” (Heidegger, 2000, p. 113., magyarul: Heidegger, 1992, 68. sk.)³⁰

30 Az egyetemi autonómiával kapcsolatos '33-as heideggeri állásfoglaláshoz lásd „Egyetemi autonómia versus német küldetés” című írást (Schwendtner, 2016).

Meglepő azonban, hogy nem sokkal később – amikor már megjelentek az első törések Heidegger és a nemzetiszocialista hatalom között – az egyetemi reformterveit egyáltalán nem adta föl, s bízik a filozófus abban, hogy a saját egyetempolitikai elképzeléseit érvényesíteni tudja, hangsúllyal és pozitívan hivatkozik a humboldti modellre. Heidegger 1933. november 30-án Tübingenben tartott beszédet „Die Universität im nationalsozialistischen Staat” címmel, melyről a *Tübinger Chronik* december 1-én megjelent számából tájékozódhatunk; a beszámoló szerint Heidegger Wilhelm von Humboldtnak a berlini egyetem alapításában játszott szerepét méltatta, és bemutatta a humboldti modell fő jellegzetességeit, mielőtt rátért a jelenlegi szituáció és a saját elképzeléseinek a kifejtésére (Martin, 1988, p. 178.) A különbségek kiemelése ellenére egyértelműen pozitívan viszonyult a humboldti tradícióhoz.

Sokkal pontosabb képet kapunk Heideggernek a humboldti tradícióhoz való viszonyáról, ha a *Die deutsche Universität* című, 1934. augusztus 15-én és 16-án külföldi diákok számára tartott, két részes előadást vizsgáljuk. Az előadást már a rektorság kudarc után néhány hónappal tartotta, de még egyértelműen a végbemenő „natziszocialista forradalom” oldalán áll.³¹ Már nagyobb távlatokat von be a kérdés végiggondolásába, de az alappozíció, melyet a 33-as fordulat után elfoglalt, még – ha nem is változatlan formában és lelkesedéssel – fennáll.

Az előadásában Heidegger a német egyetem jelenkori szituációját a humboldti reformok perspektívájába helyezi. A berlini egyetem alapítását meglepően alapos történeti ismeretek alapján, ugyanakkor jellegzetesen a heideggeri filozófia gondolatvilágába ágyazottan ismerteti. Heidegger kiinduló kérdése: „honnán és miként jött új szellem a 19. század elején a német egyetemekbe?” (Heidegger, 2000, p. 289.) Az újkor szellemiségét, mely döntően befolyásolta a berlini egyetemalapítást is, szerinte leginkább a megszabadulás (Befreiung) jellemzi, az ember megszabadulása az addigi kötöttségektől, s amely nevezetesen három alapismeretben történik: (1.) „a keresztény egyház természetfeletti életrendjétől”; (2.) „a kötöttségektől való eloldódás a természetszerűbe, az életszerűbe, organikusba”, (3.) „a közösségtől és az eredeti rendektől való eloldódás [...]” (Heidegger, 2000, 289. sk.) Ez az „új szabadság” a Napóleon által legyőzött porosz államban kapott értelmezést, egy államban, melyben a „nép nyomora” ellenére „a titkos Németország (geheimes Deutschland) élt.” (Heidegger, 2000, p. 290.)³² Három

31 Ugyanebben a hónapban dolgozta ki egy docensakadémia tervezetét, melyre több más professzorral együtt felkérést kapott (vö. (Heidegger, 2000, p. 801.). „A fő célkitűzése az iskolának nem más, mint azoknak az egyetemi oktatóknak a nevelése, akik akarják és készen állnak arra, hogy jövőbeni német egyetemet megvalósítsák.” (Heidegger, 2000, p. 308.)

32 Heidegger a *Fekete füzetek*ben magára vonatkoztatja a „titkos Németország” fogalmát: „Maradunk a titkos szellemi Németország láthatatlan frontján.” (Heidegger, 2014, p. 155.) A fogalom heideggeri használatához lásd: Vetter, 2014, p. 406.).

szellemi hatalom együttthatása volt döntő ebben a folyamatban: „1. az új német költészet (Klopstock, Herder, Goethe, Schiller és a romantika), 2. az új német filozófia (Kant, Fichte, Schleiermacher, Schelling, Hegel), 3. porosz államférfiak és katonák új német politikai akarata (Freiherr von Stein, Hardenberg, Humboldt, Scharnhorst, Gneisenau és von Clausewitz).” (Heidegger, 2000, p. 291.)

A szabadságon alapuló új szellemiségből következett, hogy „a nevelés (Erziehung) feladata” középpontba került, s ebből eredt „a terv, hogy egy új egyetemet alapítsanak.” (Heidegger, 2000, p. 292.) A berlini egyetem alapítását Heidegger négy ténnyel próbálja jellemezni: (1.) „új alapítás volt [...]. Az új alapítás nem volt terhelve a régivel és elagottal.” (2.) a súlypont nem a külső szervezeten, hanem a kiváló férfiak, teremtő tudósok és példaszerű tanárok összegyűjtésén volt, (3.) „az új egyetem tartó és meghatározó közepe a bölcsészkar volt.” (4.) „Az alapítás nem valamiféle különös porosz ügyként volt elgondolva, hanem [...] a német szellem teremtő kialakításaként. Ezért az állam befolyása lehetőség szerint korlátozva lett.” (Heidegger, 2000, 292. sk.)

Több érdekes pont van ebben a leírásban, mely nyilvánvalóan nem pusztán történeti hűségre törekedett, hanem Heidegger jelenkori szituációhoz való viszonyát volt hivatott kifejezni. A berlini egyetem alapítása mint példaszerű, önmagán messze túlmutató intézményalapítás, fontos motívum lehetett Heidegger önértelmezésekor, a saját feladat kijelölésekor. A kritikus távolságtartás jeleit láthatjuk a titkos Németország említésekor éppúgy, mint az állami befolyás korlátozásának igényét kiemelő megjegyzés kapcsán. A filozófiai fakultásnak és persze magának a filozófiának centrumba állítása valószínűleg fontos mozgatórugója volt Heidegger egész egyetempolitikai aktivitásának. A 20-as években kidolgozott tudományfelfogásának egyik legfontosabb gondolata az volt, hogy az „echte Wissenschaft”, vagyis az autentikus tudomány, a filozófia felé – és ezzel a tudás egésze felé – nyitott, s e nyitottság talaján fogalmazza meg speciális kérdéseit is. Heidegger ’33 után újra olyan egyetemet szeretett volna látni, amelyben a filozófia, a dolog természetétől fogva foglalja el a középponti szerepét a tudományok rendszerében és az egyetemi képzésben. A humboldti példa ily módon sokoldalúan egybecsengett Heidegger törekvéseivel.

Heidegger egész politikai tevékenységére és az ahhoz kapcsolódó teoretikus munkára jellemző az a szinte paradox feszültség, mely ebben az esetben is világosan megmutatkozik. A liberális és humanista Humboldt nyilvánvalóan meghatározó előkép számára, az ő teljesítményét szeretné megismételni, példaadó új egyetemet létrehozni, a filozófia középponti szerepét visszahozni, a szellem szabadságát intézményesíteni. Mindezt összeegyeztethetőnek tartja azzal, hogy Hitler államától várja a támogatást

a tervéhez, egy évig rektorként vesz részt a freiburgi egyetem gleichschaltolásában, tudomásul veszi, hogy politikai és faji alapon távolítják el a kollégáit stb.

Jaspers a *Tézisekben* (Thesen zur Frage der Hochschulerneuerung) szintén egyértelműen és erőteljesen a humboldti tradícióhoz kapcsolódik. A szöveg első része „az áthagyományozott német egyetemesszme alaptételeivel” foglalkozik. Abból indul ki, hogy az egyetem számára elengedhetetlen a kutatás (Forschung), a képzés (Bildung) és a szakképzés (Fachschulung) egysége, vagyis egy szellemi szakma (tanár, orvos, pap, bíró) elsajátításához nem elegendő a szakismeret, hanem olyan alapállásra, szemléletmódra van szükség, melyet egyedül a kutatói beállítódás biztosíthat. A kutató professzorok „a mindenkor tudható határán állnak”, s képesek arra, hogy „minden tudás értelmét, határait és jelentését biztosan megragadják.” (Jaspers, 1993, p. 294.) A kutatói beállítódás ugyanakkor csak akkor teljesebben ki, válhat valódi igazságkereséssé Jaspers szerint, ha az egész embert érinti, a legmélyebb életalapokat is mozgósítja a kutató. „A kutatás tartalmi teljességében csak az életalappal összefüggésben sikerül. Az egyetem feladataként felfogott igazság kutatása az emberi ittlét egészét átfogó dimenzióban (in dem Umgreifenden des menschlichen Daseins) jön létre.” (Jaspers, 1993, p. 294.) A kutatói-oktatói életbeállítódás ugyanakkor a közösség és az individualitás feszültségterében bontakozhat csak ki úgy, hogy a szellemi közösség mégis az egész egyetemi tevékenység alapját képezi. „Az egyetem eszméje az igazság keresésének szellemi közösségét követeli meg az egyes individuumok által végzett elkülönült munka feszültségében [...]” (Jaspers, 1993, p. 294.)

Jaspers szerint e kiindulópontból három fő következtetést lehet az egyetemek működésével kapcsolatban levonni.

1. „Az egyetem eszméje szerint a legjobb kutató egyúttal az egyedül jó tanár.” (Jaspers, 1993, p. 294.) E tétel megfordítva is igaz, a jó tanár egyúttal jó kutató is. Jaspers elutasít minden olyan megfontolást, amely a didaktikára, vagy egyéb tanári képességekre hivatkozva cáfolná e tézist.
2. A kommunikációban,³³ vagyis a szellemi harcban valósulhat meg a kutatás, tanítás és képzés egysége. E szellemi harc alapja azonban nem más, mint „szolidaritás az igazságkeresésben.” (Jaspers, 1993, p. 295.)
3. A kutatás és a tanítás szabadsága azt jelenti, hogy a tudományos és oktatói tevékenység sokoldalúan kötődik „a nép közös alapjához”. Ezzel összefüggésben Jaspers jelzi az akadémiai szabadsághoz szükségképpen kapcsolódó veszélyeket, melyek az önkényesség és a kedvtelés térnyerésében mutatkozhat meg.

33 Kommunikáció-fogalmáról lásd: Jaspers, 1994, 50. ssk.

A fentiek szerint Jaspers a '33-as Tézisekben – ahogy már az 1923-as könyvében is³⁴ – a humboldti egyetemesszme híveként és a modell önálló továbbgondolójaként lép fel. A továbbgondolás kiindulópontja egyfelől az eltérő filozófiai antropológiai háttér, másfelől a történelmi szituáció sajátosságainak a figyelembe vétele.

A NÉMET EGYETEM HANYATLÁSA

Heidegger a német egyetem hanyatlásának kezdetét 1860/70-re teszi, az ezt megelőző időszakban szerinte a német egyetemeket az jellemezte, hogy „a tudományokat még a tudható egészre vonatkozó filozófiai tudás hordozta; a kérdéseik saját területük lényegi összefüggéseit és törvényeit érintették. A 'tudomány' szó és fogalom még olyan tudás jelentésével bírt, amely szükségszerűen az egészre vonatkozott és ezért szükségszerűen magában filozófiai volt.” (Heidegger, 2000, p. 294.) A 19. század második felében azonban olyan változások kezdődtek meg a tudományok és az egyetemek fejlődésében, melyek a tudományok és a filozófia közötti eredeti egységet megbontották. A szaktudományok egyre inkább behatárolódtak, specializálódtak, miközben az egészre egyre kevésbé voltak tekintettel. „Az eleven filozófiai törekvés visszaszorult a tudományokban.” (Heidegger, 2000, p. 295.) Az elszigetelt és gyökerét vesztett tudományokban uralkodóvá vált a „technikai gondolkodás”. A szabadság a tetszés szerinti kutatás elvévé vált, ahelyett hogy „a népszellem törvényéhez” kötődött volna. „A legnagyobb tévedés azonban az volt, az egyetem a történelmi eredetére gondolva úgy hitte, hogy megvalósítja azt a feladatot, mely egykoron ki lett tűzve.” (Heidegger, 2000, p. 296.) Nem volt ki figyelmeztessen erre a tévedésre, mert „az eleven filozofálás mind eltökéltebben ki lett űzve a tudományokból.” (Heidegger, 2000, p. 297.)

Összességében Heidegger szerint „tévút és belső hanyatlás” határozta meg a „a német egyetem történetét” a 19. század 70-es éveitől kezdve egészen a '33-ig (Heidegger, 2000, 296. sk.).

E belső hanyatlás (innerer Verfall) főbb jellemzői a következők voltak:

- specializálódás
- üzemelés
- a tudományokban rejlő filozófiai törekvés visszaszorulása
- a fakultások szakfőiskolákká változtak
- szellemi egység elvesztése.

34 Vö. Jaspers, 2016, 39. skk.

Heidegger a kulcsmozzanatot minden bizonnyal abban látta, hogy az egyetemen folytatott kutatás és tanítás szellemi értelemben szétesett, elkülönült, egymásról alig tudó tevékenységekké alakult, s ezáltal megszűnt az a szellemi egység, mely nélkül, Heidegger szerint, nem is lehet valódi értelemben egyetemről beszélni. „Miért mondott csődöt az egyetem, miért kellett csődöt mondania? A válasz: mivel – ahogy megmutattuk – a saját, eredeti, szellemi egység hiányzott számára.” (Heidegger, 2000, p. 301.)

A hanyatlás lefolyását és mibenlétét Jaspers is hasonlóan látja mint Heidegger.³⁵ Ami a hanyatlás menetét illeti, a következőket írja: „Hogy az egyetem, 100 éve lassan, az utóbbi 30 évben gyorsan hanyatlik, és hogy az egyetemi reform nem elégedhet meg egyszerűen az 1770-1830 közötti nagyság helyreállításával, régóta köztudott.” (Jaspers, 1993, p. 296.) A hanyatlás mozzanatai Jaspers szerint a következők:

- szellemtelenség (Geisteslosigkeit)
- talajtalanság (Bodenlosigkeit)
- üzem (Betrieb) szemben az universitas eszméjével
- a színvonal zuhanása
- a tudomány értelme kétségessé válik
- visszaélés a szabadsággal (vö. Jaspers, 1993, 296. sk.)

Két mozzanatot érdemes kiemelni a felsorolásból: az értelemvesztés és a szabadsággal való visszaélés problémáját.

Az értelemvesztés szerepét a modern tudományos gondolkodásban már Max Weber, Jaspers mentora és barátja is kiemelte híres írásában („Wissenschaft als Beruf”): „Ki hiszi ma már – eltekintve néhány nagy gyermektől, akikkel éppen a természettudósok közt találkozni –, hogy a csillagászat, a biológia, a fizika vagy a kémia felismerései bármit is taníthatnának nekünk a világ értelméről, vagy akár csak arról, hogyan juthatunk nyomára ennek az ’értelemnek’, ha ugyan létezik? Ha valamire képesek, akkor éppenséggel arra, hogy gyökerében sorvasszák el azt a hitet, hogy a világnak ’értelme’ volna!” (Weber, 1998, 141. o.) Jaspers Weber rezignált diagnózisához erősen kapcsolódik ugyan,³⁶ de – mint látni fogjuk – a filozófia szerepének visszaállításával mégis arra szeretne kísérletet tenni, hogy az egyetem újra az értelemadás centrális helyévé váljon.

A szabadsággal való visszaélés vádja (vö. Jaspers, 1993, p. 297.) pontosan illeszkedik Heidegger felvetéséhez és valószínűleg – az értelemvesztés tapasztalatával

³⁵ Vö. ezzel kapcsolatban Denker, 2009, 35. skk.

³⁶ „A tudás elvesztette az értelmét, mivel eltűnt az igazság pátoza.” (Jaspers, 1993, p. 297.)

együtt – a kor tipikussá váló véleményeihez tartozhatott. Mindenesetre éppen az akadémiai szabadsággal kapcsolatos elégedetlenség hozzájárulhatott ahhoz, hogy – ugyan időlegesen – elfogadhatónak tűnjön számukra a kiformalódó nemzetiszocialista oktatáspolitikai.

A JELEN SZITUÁCIÓ ÉRTELMEZÉSE ÉS

AZ ÚJ EGYETEMPOLITIKA KIDOLGOZÁSA

Heidegger jóval mélyebben köteleződött el a nemzetiszocialista politika és egyetempolitika mellett, mint Jaspers, aki a náciakat undorral és kritikával szemlélte, s aki csupán annyit tételezett fel, hogy Heidegger oldalán hozzájárulhat egy értelmesebb egyetemkoncepció létrejöttéhez. Heidegger egyértelműen üdvözölte a „nemetiszocialista forradalmat”, amely szerinte olyan „új valóságot” teremtett, mely az egyetem feladatait is alapvetően meghatározza. „A jövőbeni német egyetem létrejövését csak akkor érthetjük meg, ha az egyetem helyzetét és feladatát a mostani történéseken belül világossá tesszük.” (Heidegger, 2000, p. 298.) Heidegger a német egyetem létrehozását a 19. század elején párhuzamba állítja a '33-as történésekkel. Akkor a franciák ellen elvesztett háború volt az átalakulás kiindulópontja, most a veszített világháború, és ami új elem: „a marxista lázadás által előidézett összeomlás” (Heidegger, 2000, p. 297.) kényszerítette ki azt a fordulatot, melynek – értelmezése szerint – az egyetemek újraalakítását is magába kell foglalnia. Ahogy Humboldt, Fichte, Schleiermacher, további tudósokkal, filozófusokkal, költőkkel együtt a porosz államhivatalnokokkal összefogva létrehozták a modern német életvilág szellemi és intézményes kereteit, úgy – gondolja Heidegger – valami hasonló folyamatba kapcsolódott be '33-ban.³⁷

Az egyetem a forradalmi átalakulás közepébe kerül, amennyiben kitüntetetten alkalmas arra, hogy létrehozza e szellemi világot, s azt egységessé tegye, ugyanakkor magával a néppel kell szoros kapcsolatba kerülnie. Ha Heidegger a polgári intézmények, közülük az egyetem szétrombolásáról beszél (vö. Heidegger, 2014, p. 115.), akkor azt részben lehet úgy érteni, hogy az egyetem kapuit ki akarja nyitni az alsóbb néposztályok előtt, s a polgári világ elkülönülése helyett, az egész népesség számára nyitott

37 A mai olvasó számára persze abszurdnak tűnhet, hogy Heidegger – de mint látni fogjuk Jaspers is – az egyetemek Führerprinzip alapján történő átalakítását szoros szellemi összefüggésbe hozza az 1810-es berlini egyetemalapítással és az akkori filozófiai, tudományos megújulással.

egyetemet akar létrehozni.³⁸ „A ’tudomány’ nem a polgárok kitüntetett osztályának a tulajdona, különösen nem azért, hogy ezt a birtokot mint harci eszközt az úgynevezett ’munkásosztály’ ellen bevesse. Nem! A tudomány csak annak a tudásnak a szigorúbb és emiatt felelősségteljesebb módja, melyet az egész nép történeti ittlétének igazsága és tartóssága számára magának követel.” (Heidegger, 2000, p. 305.)

Az egyetem nyitása a nép felé azt is jelenti, hogy Heidegger szellemi átalakulást szeretne kezdeményezni. E szellemi átalakulásnak fontos eleme, hogy a munkás és a munka új értelemben kerül előtérbe. „A szó ’munka’ a közösség új szelleme által jut másik és először valódi értelemhez. [...] Minden munka mint munka megfontolás, tartás és műértés révén meghatározott, azaz valami *szellemi*.” (Heidegger, 2000, p. 305.) Heidegger a náci propaganda jellegzetes fordulatához kapcsolódva³⁹ arra jut, hogy ez az összetartozás elsősorban azt jelenti, hogy minden társadalmi csoport a saját munkaköre alapján kapja meg „a maga rangját és helyét.” (Heidegger, 2000, p. 303.)

Az egyetem a nép átnevelésének kulcsfontosságú színtere ebben a – Kisiel kifejezésével élve⁴⁰ – teuton-görög nevelőállam. „A nép néppé történő nevelése az állam által – ez az értelme a nemzetiszocialista mozgalomnak, ez a lényege az új állam létrehozásának. A legmagasabb tudásra történő *ilyen* nevelés az új egyetem feladata. E nevelés által jut el a nép a valódi önfelelősséghez (Selbstverantwortung).”⁴¹ (Heidegger, 2000, p. 307.) Természetesen kérdések merülnek fel azzal kapcsolatban, hogy a heideggeri szövegekből rekonstruálható-e az, hogy milyen módon tölthetné be az egyetem e rendkívüli nevelő szerepet, illetve milyen előfeltevésekkel él a filozófus.

Az egyik adódó kérdés arra vonatkozik, hogy miként tudná az egyetem a nép egészét átnevelni, amikor Heidegger a hallgatói létszám növekedését kárhóztatva – hagyományos kifejezéssel élve – elit egyetem létrehozásában érdekelt. A filozófia előtérbe állítása az egész egyetemi képzés területén szintén szélesebb körű műveltséget feltételez, a nem bölcsész hallgatók vonatkozásában is. Az elitképzés irányvonalát jelenti az heideggeri

38 Nem világos, hogy miként lehet ezt a nyitást összeegyeztetni azzal a panasszal, melyet a filozófus a növekvő hallgatói létszám és a csökkenő nívó kapcsán rendszeresen megfogalmazott. Ebben az előadásában arról is beszél, hogy „az elmúlt 25 évben azonban a hallgatói létszám a korábbi időszakhoz képest jelentősen megemelkedett. 1910 és 1930 között az egyetemi hallgatók létszáma 50.000-ról 100.000-re emelkedett. [...] A német egyetemek túltelítettsége különösen a háború után a nevelő munkát ezen intézményekben jelentősen károsítja.” (Heidegger, 2000, 288. sk.)

39 „Szoktunk beszélni ’az ököl munkásairól’ és a homlok munkásairól’ és ezek összetartozásáról.” (Heidegger, 2000, p. 303., vö. még Kisiel, 2002, p. 75.) Hitler 1921 óta használta rendszeresen ezt a fordulatot a szellemi és fizikai munkások összetartozását kifejező szlogenként (vö. Schmitz-Berning, 2000, 40. sk.).

40 Kisiel, 2015, 135. skk.

41 Heidegger az átnevelés kifejezést is használja: „A nemzetiszocialista forradalom nem a meglévő állami hatalom külsődleges átvételét jelenti egy megfelelőképpen felkészült párt által, hanem az egész nép első átnevelését annak a célnak az érdekében, hogy az a saját egyszerűségét és egységét akarja.” [...] A népet átható, új politikai mozgalom alapvonása nem más, mint a nép néppé történő nevelése és átnevelése az állam által.” (Heidegger, 2000, p. 302., 304.)

felvetés is, mely – a jegyzőkönyv szerint – egy szeminárium '34, februári ülésén hangzott el. Itt Heidegger új politikai nemesség kinevelését javasolja. II. Frigyes és Bismarck példáját idézve mondja, hogy „[a] Führernek ugyan nincs szüksége politikai nevelésre, annál inkább a nép őrzőinek (Hüterschaft im Volk), akik segítik az államért viselt felelősség hordozását. [...] A politikai nemesség politikai tradíciójának és nevelésének megalapítására van szükségünk, ettől nem tekinthetünk el.” (Heidegger, 2009, 73. sk.)

A „Hüterschaft” kifejezés a platóni államelméletre emlékeztet, mert ugyan a német Platón-fordítók a Wächter” kifejezést választották az örök megnevezésére, mégis egyértelműnek tűnik az utalás. Ha a platóni példa nyomán gondoljuk végig Heidegger mondanóját, akkor olyan modell rajzolódik ki, amely a születési különbségekre, osztályhelyzetre tekintet nélkül, az oktatási rendszer alkalmazásával választaná ki és osztaná szét a különböző társadalmi pozíciókba az embereket. Így feloldódna az ellentmondás az elitegyetem és a nép egészére vonatkozó nevelési elképzelések között, persze azzal a nem elhanyagolható megjegyzéssel, hogy Heidegger egyáltalán nem is utal az alap- és középfokú iskolázásra, melynek pedig nyilvánvalóan össze kellene kapcsolódnia egy ilyen rendszerrel.

Heidegger elsősorban nem jó technokratákat és szakembereket kívánt az egyetemen képezni, hanem a szellemi éberség és filozófiai nyitottság olyan szintjét akarta elérni (Heidegger, 2000, 304. skk., 2014, p. 140., 144. sk.), amely a korai görögökhöz hasonló szellemi teljesítményt tesz lehetővé. Heidegger ugyanakkor hosszú távra tervez: „A tudásváltás előkészítése évtizedeket vesz igénybe.” (Heidegger, 2014, p. 122.) E tudásváltás pontosabb megfogalmazásakor Heidegger visszatér az általa a 20-as években kidolgozott „echte Wissenschaft” koncepciójához, vagyis a tulajdonképpeniség és nem tulajdonképpeniség megkülönböztetéséhez a tudományok vonatkozásában. Az igazi tudomány a 20-as években szenvedélyes egzisztenciális elkötelezettséget, tárgyyszerűséget, radikális kérdezést, válságra való nyitottságot és a filozófia iránti érzéket jelentette.

A '33-34-es szövegekben Heidegger egyfelől éppen ezt a tudományfogalmat tartja szem előtt, amikor az egyetemek és a tudományok radikális átalakítását, „*a tudomány fordulátát*” (Heidegger, 2014, p. 115.) tűzi ki célul. „Az eddigi 'tudományt' nem tudjuk átalakítani, amíg az újat nem teremtettük meg. És ezt az újat nem tudjuk megteremteni a tudásakarás új szenvedélyének felébresztése nélkül.” (Heidegger, 2014, p. 139.) Emiatt a jelenlegi egyetem felszámolása és egy új intézmény létrehozása a cél. „Az egyetem új alkotmányára van szükségünk, amely a szellemi politikai vezetést biztosítja – és mi célból? Nem valami meglévő 'felépítése' és újrafestése, hanem az egyetem szétrombolása (Zerstörung) céljából. Ez a 'negatívum' azonban csak akkor fejt ki hatást, ha az egy új

nemzedék nevelésének a feladatát magára veszi.” (Heidegger, 2014, p. 115.) „Az egyetem halott, éljen a németek tudásra nevelésének jövőbeni magasabb iskolája.” (Heidegger, 2014, p. 125.)

A közös szellemi világ megteremtése az egyetem új célja, ehhez Heidegger szerint mindennek és mindenkinek radikális átalakuláson kell keresztül mennie: az egyetem szervezetének éppúgy, mint a professzori karnak és a többi tanárnak, és persze a diákoknak is fel kell emelkedniük e küldetéshez. „Az új egyetem csak akkor jön el, ha mindannyian *feláldozzuk magunkat érte*; ez a végzetünk [...]” (Heidegger, 2014, p. 111.)

Jaspers az akkori egyetempolitikai szituációban „soha vissza nem térő lehetőséget és veszélyt” látott: annak lehetőségét, hogy kikerüljék a bizottságokkal és egyetemi tényezőkkel való vég nélküli egyeztetést; és veszélyt, hogy a reformtörekvések a német egyetem lényegével szemben vakká válnak (Jaspers, 1993, 297. sk.). „A német tudomány valódi megújításának a lehetősége egyben a halálának a lehetősége is.” (Jaspers, 1993, p. 298.) Az átalakítás vezetői feltételét Jaspers abban látja, hogy a Führerprinzipnek⁴² megfelelően – egyetlen egy ember kezébe gondolja adni a teljes hatalmat. A bizottságok hatalmát, „az egyetemet korlátok nélkül uraló férfi, döntő rendelkezéseivel” lehetne ugyanis szerinte megtörni. Jaspers olyan kurátor kinevezését szorgalmazza, mely minden személyi döntést maga hajt végre.⁴³ Természetesen látja, hogy ebben az esetben ezen az egy emberen rendkívül sok múlik: „A döntéshozó személyiség felelőssége hatalmas.” (Jaspers, 1993, p. 298.)

Az egyetem mostani radikális újjászervezése, melyet Jaspers szerint kompromisszumok nélkül kell végrehajtani (Jaspers, 1993, p. 298.), lényegi módon különbözik attól a feladattól, melyet Humboldt idejében kellett véghezvinni. Humboldt idejében ugyanis rendkívüli személyiségek sokasága állt rendelkezésre, melyek segítségével „a legnagyobb egyetemet” hozhatta létre (Jaspers, 1993, p. 299.) Manapság viszont túl kevés rendkívüli személyiség van, akik ráadásul szétszóródottan tevékenykednek Németországban, továbbá a szellemi világ össze van zavarodva, alkalmatlan állapotban van arra, hogy az átalakulás támasza legyen. Ezért míg Humboldtnak elég volt a kiemelkedő személyiségeket a megfelelő intézménybe összegyűjtenie, addig jelenleg olyan intézkedésekre van szükség, hogy a tanárok és a diákok közös munkájának eredményeképpen „a német szellemi személyiség új alakja” létrejöjjön (Jaspers, 1993, p. 299.).

Jaspers az egyetemmegújítás politikai feltételeit is megpróbálta végiggondolni. Ha-

42 A „Führerprinzip” fogalmához lásd Schmitz-Berning, 2000.

43 „Egy élethosszig kinevezett – meghatározott egyetemért felelős – kurátor alkalmasabb a személyek kiválasztására, mint egy sok egyetemért felelős központi intézmény.” (Jaspers, 1993, p. 305.)

sonlóan Heideggerhez a nép és állam jelentik a fő kontextust, melynek keretei között az egyetem szerepét elhelyezi. „A nép, amely az államban mint olyanban még nem teljesen tud önmagáról, a tudásban hozza elő azt, amit mint szellemi hatalmat az állam által védelmezni akar, s melyet a nép az államban saját mélységéből napvilágra akar hozni.” (Jaspers, 1993, p. 299.) A tudomány és az egyetem szolgáltathatja tehát a nép számára az önmagáról való tudást, viszont ezt a folyamatot az államnak kell mozgásban tartania, a feltételeket biztosítania. Jaspers különös jelentőséget tulajdonít azoknak „a szellemi foglalkozásoknak (lelki pásztor, bíró, orvos, tanár)”, melyek a nép tudásának, öntudatának és önérzetének kulcselemeit, mintegy az „önteremtés módján”, hordozzák (Jaspers, 1993, p. 299.).

Jaspers három alapeszmét fogalmaz meg, melyek mentén kellene, szerinte, az akkori szituációban az egyetem újraalakítását megvalósítani.

„Az egyetem első alapeszméje a nép gyökereiből származó tudásakarás (Wissenswille), anélkül hogy tudásában célok által korlátozva lenne. A nép elnyeri az ő igazságát, ha egy területet az eredeti tudásakarás számára szabaddá tesz, s ezzel a tudáseszmet kibontja.” (Jaspers, 1993, p. 300.) Figyelemre méltó, hogy e ponton Jaspers milyen mértékben enged a politikai elvárásoknak, illetve a korhangulatnak. Valószínűleg persze '33-ban más egyetemi reformtervvel, mint amely a nép tudásakarásából és az állam központi szerepéből indul ki, teljesen felesleges lett volna előállni, mégis drámai látni, hogy egy ennyire önálló és erkölcsileg integer személyiség, mint Jaspers, ilyen mértékben elfogadja a rendszer játékszabályait. A nép tudásakarásából kiindulva ugyanakkor Jaspers arra következtet, hogy a tudományos igazsághoz „értelemtől fosztott puszta módszerrel”, illetve „az önmagából élő tudomány állítólagos autonómiája által” nem lehet eljutni, hanem „a lényegi az egzisztenciálisan megalapozott tudatából (aus dem existentiell begründeten Bewußtsein des Wesentlichen)” kell kiindulni (Jaspers, 1993, p. 300.). Ebben viszont a filozófia játszik kulcsszerepet. „Amennyiben a filozófia az eredetek és határok valóság közeli tudata, amelyből tudás és tett és a hivatáseszme először létrejött, akkor a filozofálás minden valódi tudás alapviszonyulása az elkülönült tudományokban [...]” (Jaspers, 1993, p. 300.) A népben gyökerező tudománytól Jaspers a tudás és az igazság egzisztenciális megalapozottságán keresztül jut el a filozófia centrális jelentőségéhez, a hivatáseszme egzisztenciális (népi) eredetszféráját a filozófia képes leginkább megragadni.

Az egyetem második alapeszméjének felvázolásakor Jaspers „a szellemi foglalkozások eszméi (Ideen der geistigen Berufe)” irányában tájékozódik. E szellemi foglalkozások csak akkor tudják a tevékenységüket magas színvonalon kiteljesíteni, ha e tevékenység „az emberlét egészére (lelki pásztorságban, orvosi tevékenységben, pedagógiai cselekvésben, igazgatásban és bíraskodásban) vonatkozik.” (Jaspers, 1993, p. 300.) E szellemi foglalkozá-

sokban éppen ezért kulcsfontosságú „a mindenkor sajátlagos hivatáseszme belsővé válása, amely nem engedi, hogy a feladatokat bizonyos véges célok érdekében gépezet módján végezzük el.” (*Jaspers*, 1993, p. 300.) A hivatáseszme közvetítése, belsővé tétele az egyetem második alapeszméje *Jaspers* szerint. (vö. *Jaspers*, 1993, 300. sk.)

A harmadik alapeszme pedig a tudás egysége. Semmilyen tudás sem ablaktalan, hanem nyitott a tudás egészére. A szellemi foglalkozások műveléséhez és tanításához is hozzátartozik az univerzalitás, enélkül e foglalkozások „a lelküket veszti el.” (*Jaspers*, 1993, p. 301.)

Ami a konkrét egyetemi képzés átalakítását és a politikai szituációhoz való idomítását illeti, *Jaspers* itt bizonyos pontokon párhuzamosan halad *Heidegger*rel. *Jaspers* – ahogy *Heidegger* a rektori beszédben⁴⁴ – a tanulás mellett még két alapvető, az egyetemhez kötődő tevékenységi formát ad meg, a munkaszolgálatot (*Arbeitsdienst*) és a honvédelmi sportot (*Wehrsport*). „A munkaszolgálat és a honvédelmi sport a valósággal kötnek össze; a diák ezek által eleve az ittlétalapjaival és a nép egészével kerül érzésében kapcsolatba.” (*Jaspers*, 1993, p. 307.) A platóni gyökerek nyilvánvalóak, az egyetem az államélet közepére kerül, a nevelődési folyamat nem korlátozódik a hagyományos egyetemi képzésre, hanem – ismét, ahogy *Heidegger*nél – népneveléssé válik, vagy legalábbis a szellemi elit⁴⁵ néphez való közelhozásáról van szó.

ÖSSZEGZÉS

Míg *Heidegger* legalább 1-2 évig erősen belebonyolódott a nemzetiszocialista hatalomátvétel utáni német egyetempolitikába, addig *Jaspers* éppen csak egy halvány kísérletet tett az események befolyásolására. Mindenesetre mindketten kifejtették, hogy milyen változásokat tartanának kívánatosnak a nemzetiszocialista Németország egyetemlein. Ha tehát a belebonyolódás mértéke és így a két gondolkodó felelőssége⁴⁶ rendkívül különböző is, a két koncepció és a bennük kifejeződő viszony a humboldti egyetemi hagyománnyal összevethető.

44 „A három kötődés – a népen keresztül az állam sorsához a szellemi elhivatottságban – a német lényeg számára egyformán eredeti. A belőle fakadó három szolgálat – munkaszolgálat, honvédelmi szolgálat és tudásszolgálat – egyformán szükségszerű és azonos rangú.” (*Heidegger*, 2000, p. 114., magyarul: *Heidegger*, 1992, 70.)

45 *Jaspers*, aki még *Heidegger*nél is elitistábban gondolkodik az egyetemről, kifejezetten a „szellemi arisztokrácia érvényességét” hangsúlyozza az egyetemi képzés kapcsán (*Jaspers*, 2016, p. 45.).

46 *Heidegger* és *Jaspers* barátságának/kapcsolatának végletes fordulatait talán leginkább jelzi, hogy a háború után *Jaspers* adott szakvéleményt *Heidegger* politikai felelősségéről és azt javasolta, hogy ideiglenesen tiltsák el az egyetemi tanítástól. *Jaspers* teljes szakvéleménye olvasható *Hugo Ott* könyvében (*Ott*, 1988, 315. skk.). *Heidegger* gondolkodási módja, mely lényegileg nem szabad, diktatórikus, kommunikáció nélküli, ma a tanítás során végzetes hatású lenne.” (uo. 316.)

A berlini egyetem alapítása és ezáltal a humboldti modell létrejötte történelmi együttállásoknak volt köszönhető. Ahogy ezt Thomas Nipperdey, kiváló, „Preußen und die Universität” című tanulmányában (*Nipperdey*, 1986) kifejtette, a porosz fejlődés sajátossága többek között abban állt, hogy a létrejött „mesterséges” és „természetellenes” államképződmény (*Nipperdey*, 1986, p. 143.) önálló életet élt és szembe ment az egyébként fejletlen polgári-burzsóá érdekekkel éppúgy, mint a hagyományos feudális rendies szempontokkal. A végletekig racionális porosz államnak szüksége volt egy képzett elitre, melyet – a létszám korlátozottsága miatt – nem tudott kizárólagosan a nemesség soraiból verbuválni. Ez az elit az önállósult felvilágosult állam érdekeit és szempontjait képviselte, adott esetben „vezetési igényeket” tudott érvényesíteni a nemességgel és a királlyal szemben. (*Nipperdey*, 1986, p. 143.) Mivel ugyanakkor ez a bürokratikus elit nem kötődött a gyenge városi vállalkozó-kereskedő polgársághoz, a nyugatabbra sokkal erősebben reprezentált polgári-burzsóá érdekeket sem képviselte. Így alakult ki, hogy „a képzés társadalmi eszméje mégsem polgári, sem burzsóá, sem a tulajdonra és a gazdasági sikerre, sem a praktikus derekasságra orientált” (*Nipperdey*, 1986, p. 143.), hanem univerzalisztikus, általános észelvekre irányuló, a tudomány szabad művelését szem előtt tartó és a tudományosan vezérelt racionalitást irányadónak tekintő megközelítésnek adott teret.

A berlini egyetem alapítása és a humboldti egyetemesszme megjelenése Nipperdey elemzésében e porosz állam nagy tette, mellyel saját társadalmának partikularitásán messze túllépett, és valami egyetemeset érvényesített. „Az állami maximák racionalitása és általánossága [...] megfelelt az egyetemalapítás új definíciójának: eloldódás a származástól és foglalkozási érdektől, a cselekvés általános elvek szerinti keresztülvitele, a tudomány öncélúsága és az egészre orientáltsága. Berlin, Breslau, Bonn már nem tradicionális tartományi, hanem fővárosi, összporosz, össznémet, sőt világszerte érvényesülő egyetemek; az új tudományegyetem univerzalitása megfelel egy nem partikuláris, antiregionális észállam, igen a porosz állam modernitásának.” (*Nipperdey*, 1986, p. 144.)

Az ilyen alapokon kibontakozó porosz, aztán német egyetem filozófiaközpontúságát, a képzés egészre vonatkoztatottságát és univerzalisztikus jellegét később a műszaki és természettudományok előtérbe kerülése jelentősen visszaszorította (*Nipperdey*, 1986, p. 149.). E folyamatot részleteiben itt nem követve⁴⁷ csak annyit érdemes megjegyeznünk, hogy az a válságtudat, mely Heidegger és Jaspers egyetemi írásaiban is a 20-as évektől erőteljesen jelen van, részben legalábbis a filozófia és az egészre orientált képzésideal

47 *Ringer* a már említett munkájában (*Ringer*, 1969) a bölcsész tudományok visszaszorulását tágabb szociológiai összefüggésben vizsgálja.

visszaszorulására reflektál. Az üzemelő egyetem kritikája és a szakok szétesésének panasza egyértelműen összefüggésbe hozható a lassú funkcióváltásával, mely az iparosodó és nagyhatalommá váló Németország új igényeivel van összefüggésben.

Ha most újra feltesszük a kérdést, miként lehetséges, hogy e két filozófus a humboldti tradícióra való hivatkozással a kialakuló náci egyetempolitikát szerette volna alakítani, akkor azt lehetne válaszolni, hogy talán *a berlini egyetem alapítását lehetővé tevő különleges történelmi együttállás ismétlődésében reménykedhettek*. Amint láttuk, a különböző társadalmi csoportokkal szemben a porosz állam képes volt a saját univerzálisan felfogott szempontjait és elveit érvényesíteni. Németország 19. és 20. századi fejlődése veszélyeztetni kezdte az eredeti modellt, benne a filozófia centrális helyzetével, a Bildung elsőbbségével, az egészre vonatkoztatottsággal.

Jaspers csak óvatosan és vonakodva, Heidegger pedig lelkesen és eltökélten próbálta meg a radikális állami beavatkozás mentén a folyamatot befolyásolni. Az ellentmondás, hogy a humboldti elveket a Führerprinzip segítségével kísérelték meg érvényesíteni, értelmezésükben rejlett, hogy a konzervatív professzori kar hatalmának megtörését olyan szükségyszerűségnek látták, mely rendkívüli intézkedéseket is megkövetel. Azt is érdemes emlékeztetnünkbe idéznünk, hogy a humboldti rendszer kialakítása egyértelműen állami akció volt, melyet filozófusok bevonásával hajtottak végre. E minta ott lebeghetett Heidegger és Jaspers szeme előtt: olyan magas rangú hivatalnokokat, politikusokat szerettek volna találni, akik megértik a céljaikat és támogatják őket a megvalósításban. A katasztrófa ismeretében természetesen marad a döbbenet: miként hihették azt, hogy a náci vezetés partner lehet egy ilyen terv megvalósításában.

IRODALOMJEGYZÉK

- Ash, Mitchell G. (1999): Mythos Humboldt gestern und heute. In: Ash, Mitchell G. (hrsg.): Mythos Humboldt: Vergangenheit und Zukunft der deutschen Universitäten. Böhlau Verlag, Wien. 7-27.
- Beyme, Karl Friedrich von (1960): Brief an Johann Gottlieb Fichte vom 5. 9. 1807 aus Memel. In: Weischedel, Wilhelm (hrsg.): Idee und Wirklichkeit einer Universität: Dokumente zur Geschichte der Friedrich-Wilhelms-Universität zu Berlin. Walter de Gruyter Verlag, Berlin. 28.
- Denker, Alfred (2009): Martin Heidegger, Karl Jaspers und die Universitätsreform, 1919-1933 n: Denker, Alfred és Zaborowski, Holger (hrsg.): Heidegger und der Nationalsozialismus 2.: Interpretationen. Karl Alber Verlag, Freiburg, München. (Heidegger Jahrbuch, 5.). [HJ 5.]. 32-45.
- Ehrhardt, Walter E. (1990): Einleitung. In: Schelling, Wilhelm J.: Vorlesungen über die Methode (Lehrart) des akademischen Studiums. Meiner Verlag, Hamburg. VII-XVIII.
- Fichte, Johann Gottlieb (1956): Über den Gelehrten. Aufbau-Verlag, Berlin. 9-72.
magyarul: Fichte, Johann Gottlieb (1976): Az erkölcs tanrendszere. Gondolat Kiadó, Budapest. 475-586.
- Fichte, Johann Gottlieb (1960): Deduzierter Plan einer zu Berlin zu errichtenden Höheren Lehranstalt, die in gehöriger Verbindung mit einer Akademie der Wissenschaften stehe. In: Weischedel, Wilhelm (hrsg.): Idee und Wirklichkeit einer Universität: Dokumente zur Geschichte der Friedrich-Wilhelms-Universität zu Berlin. Walter de Gruyter Verlag, Berlin. 30-105.
- Fisch, Stefan (2015): Geschichte der europäischen Universität: Von Bologna nach Bologna. Verlag C. H. Beck, München.
- Gadamer, Hans-Georg (1988): Die Idee der Universität – gestern, heute, morgen. In: Eigen, Manfred, Gadamer, Hans-Georg, Jürgen Habermas, Jürgen et al.: Idee der Universität: Versuch einer Standortbestimmung. Springer-Verlag, Berlin. 1-22.

- Haffner, Sebastian (2010): *Poroszország egy porosz szemével*. Európa Könyvkiadó, Budapest.
- Heidegger, Martin (1987): Zur Bestimmung der Philosophie. In: Heidegger, Martin: *Martin Heidegger Gesamtausgabe*, Bd. 56/57., [GA 56/57].
Heimbüchel, B. (hrsg.). Vittorio Klostermann, Frankfurt am Main.
- Heidegger, Martin / Jaspers, Karl (1992): *Briefwechsel 1920-1963*. Biemel, Walter és Saner, Hans (hrsg.). Piper, München; Klostermann, Frankfurt am Main.
- Heidegger, Martin (1997): Der deutsche Idealismus (Fichte, Schelling, Hegel) und die philosophische Problemlage der Gegenwart. In: Heidegger, Martin: *Martin Heidegger Gesamtausgabe*, Bd. 28., [GA 28.]. Strube, Claudius (hrsg.). Klostermann, Frankfurt am Main.
- Heidegger, Martin (2000): Reden und andere Zeugnisse eines Lebensweges, 1910-1976. In: Heidegger, Martin: *Martin Heidegger Gesamtausgabe*, Bd. 16. [GA 16.] Heidegger, Hermann (hrsg.). Klostermann, Frankfurt am Main. részlet magyarul: Heidegger, Martin (1992): *Az idő fogalma. A német egyetem önmegnyilatkozása. A rektorátus. 1933/34.* Fehér M. István (ford. és bev.) Kossuth Könyvkiadó, Budapest.
- Heidegger, Martin (2009): Über Wesen und Begriff von Natur, Geschichte und Staat. Übung aus Wintersemester 1933/34. In: Denker, Alfred és Zaborowski, Holger (hrsg.): *Heidegger und der Nationalsozialismus I.: Dokumente*. K. Alber Verlag, Freiburg, München. (*Heidegger Jahrbuch*, 4.). [HJ 4.]. 53-88.
- Heidegger, Martin (2014): Überlegungen II-VI (Schwarze Hefte 1931-1938). In: Heidegger, Martin: *Martin Heidegger Gesamtausgabe*, Bd. 94., [GA 94.].
Trawny, Peter (hrsg.) Klostermann, Frankfurt am Main.
- Hoeres, Peter (2004): *Krieg der Philosophen: Die deutsche und die britische Philosophie im ersten Weltkrieg*. Schöningh Verlag, Paderborn, München, Wien, Zürich.
- Humboldt, Wilhelm von (1964): *Schriften zur Politik und zum Bildungswesen. Werke in fünf Bänden*, IV., Deutscher Verlag der Wissenschaften, Berlin. magyarul: Humboldt, Wilhelm von (1985): *Válogatott írásai*. Európa Könyvkiadó, Budapest. 247-267.

- Jaspers, Karl (1993): Thesen zur Frage der Hochschulerneuerung. In: *Karl Jaspers. Philosopher among Philosopher / Philosoph unter Philosophen*. hrsg. von R. Wisser, L. H. Ehrlich (hrsg.). Königshausen & Neumann, Würzburg-Rodopi, Amsterdam. 293-311.
- Jaspers, Karl (1993): Thesen zur Frage der Hochschulerneuerung. In: *Jaspers, Karl: Philosopher among Philosopher / Philosoph unter Philosophen*. Wisser, R. és Ehrlich, L. H. (hrsg.). Königshausen & Neumann, Würzburg-Rodopi, Amsterdam. 293-311.
- Jaspers, Karl (1994): *Philosophie*. Band II. *Existenzerhellung*. Piper, München; Zürich.
- Jaspers, Karl (1998): *Filozófiai önéletrajz*. Osiris, Budapest.
- Jaspers, Karl (2016): *Schriften zur Universitätsidee*. In: Jaspers, Karl: *Karl Jaspers Gesamtausgabe* Bd. I., [KJG I/21.]. Immel, Oliver (hrsg.) Schwabe Verlag, Basel.
- Kant, Immanuel (1964): Der Streit der Fakultäten. In: Kant, Immanuel: *Werke in zehn Bänden*. 9., *Schriften zur Anthropologie, Geschichtsphilosophie, Politik und Pädagogik*. Teil 1. Weischedel, Wilhelm (hrsg.) Wiss. Buchges., Darmstadt. 267-393., magyarul: Kant, Immanuel (1997): *Történetfilozófiai írások*. Mesterházy Miklós (ford.) Ictus, Szeged. 335-455.
- Karády Viktor (2005): *A Francia Egyetem Napóleontól Vichyig*. Új Mandátum; Felsőoktatási Kutatóintézet, Budapest. (*Társadalom és oktatás*, 29.)
- Kisiel, Theodore (2002): Heidegger als politischer Erzieher. Der NS-Arbeitsstaat als Erziehungsstaat, 1933-34. In: Lesniewski, Norbert és Nowak-Juchacz, Ewa (hrsg.): *Die Zeit Heideggers*. Lang Verlag, Frankfurt am Maine. 71-87.
- Kisiel, Theodore (2015): The Seminar of Winter Semester 1933-4 Within Heidegger's Three Concepts of the Political. In: Heidegger, Martin: *Nature, History, State, 1933-1934*. Bloomsbury, London; New Delhi; New York; Sydney. 127-149.
- Koch, Hans-Albrecht (2008): *Die Universität: Geschichte einer europäischen Institution*. Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt.

- Martin, Bernd (1988, hrsg.): *Martin Heidegger und das 'Dritte Reich': ein Kompendium*. Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt.
- McClelland, Charles E. (2012): Die Universität am Ende ihres ersten Jahrhunderts – MythosHumboldt? In: Tenorth, Heinz-Elmar és McClelland, Charles: *Geschichte der Universität Unter den Linden. Band 1. Gründung und Blütezeit der Universität zu Berlin 1810-1918*. Akademie Verlag, Berlin. 637-654.
- Mikonya György (2014): *Az európai egyetemek története, 1230-1700*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest. <http://mek.oszk.hu/14100/14166/14166.pdf>
- Nipperdey, Thomas (1986): Preußen und die Universität. In: *Nachdenken über die deutsche Geschichte*. Beck Verlag, München.
- Ott, Hugo (1988): *Martin Heidegger: Unterwegs zu seiner Biographie*. Campus, Frankfurt, New York
- Ringer, Fritz K. (1969): *The Decline of the German Mandarins: The German Academic Community, 1890-1933*. Harvard University Press, Cambridge.
- Schelling, F. Wilhelm J. (1990): *Vorlesungen über die Methode (Lehrart) des akademischen Studiums*. Meiner Verlag, Hamburg. 32. magyarul: Schelling, F. Wilhelm J. (1985): *Előadások az akadémiai stúdiumok módszeréről*. In: *Magyar Filozófiai Szemle*, 29. 5-6. 813-922. 829.
- Schelsky, Helmut (1963): *Einsamkeit und Freiheit, Idee und Gestalt der deutschen Universität und ihrer Reformen*. Rowohlt Verlag, Hamburg.
- Schleiermacher, Friedrich Daniel Ernst (1960): Gelegentliche Gedanken über Universitäten in deutschen Sinn. In: Weischedel, Wilhelm (hrsg.): *Idee und Wirklichkeit einer Universität: Dokumente zur Geschichte der Friedrich-Wilhelms-Universität zu Berlin*. Walter de Gruyter Verlag, Berlin. 106-192. magyarul: Tóth Tamás (2001, szerk.): *Az európai egyetem funkcióváltozásai: Felsőoktatás-történeti tanulmányok*. Professzorok Háza, Budapest. (*Magyar felsőoktatás könyvek*, 18.) 197-214.

Schmitz-Berning, Cornelia (2000): *Vokabular des Nationalsozialismus*.
Walter de Gruyter, Berlin; New York.

Schneeberger, Guido (1961): *Nachlese zu Heidegger:
Dokumente zu seinem Leben und Denken...* Buchdruck. Suhr, Bern.

Schwendtner Tibor (2016): Egyetemi autonómia versus német küldetés:
Megjegyzések Heidegger' 33-34-es egyetempolitikai tevékenységéhez.
In: *Magyar Tudomány*, 177. 4. 425-431.
http://epa.oszk.hu/00600/00691/00151/pdf/EPA00691_mtud_2016_04_425-431.pdf

Tenorth, Heinz-Elmar (2012): Eine Universität zu Berlin: Vorgeschichte und
Einrichtung In: Tenorth, Heinz-Elmar és McClelland, Charles: *Geschichte der
Universität Unter den Linden*. Band 1. Gründung und Blütezeit der Universität
zu Berlin 1810-1918. Akademie Verlag, Berlin. 3-75.

Vetter, Helmuth (2014): *Grundriss Heidegger: ein Handbuch zu Leben und Werk*.
Meiner, Hamburg.

Weber, Max (1998): Tudomány mint hivatás. In: Max Weber: *Tanulmányok*.
Wessely Anna (ford.) Osiris, Budapest.

Zaborowski, Holger (2010): *Eine Frage von Irre und Schuld?
Martin Heidegger und der Nationalsozialismus*.
Fischer Taschenbuch Verl., Frankfurt am Main.